

Людмила ЛИПОВА,
старший науковий
співробітник
Інституту педагогіки
АПН України,
канд. пед. наук

Поліна ЗАМАСКІНА,
директор гімназії
№ 290, м. Київ

Віктор МАЛИШЕВ,
професор
Відкритого
міжнародного
університету
розвитку людини
«Україна»,
д-р техн. наук

Впровадження моделі допрофільної підготовки учнів

У статті представлено модель допрофільної підготовки учнів, яку успішно впроваджено в роботу гімназії № 290 міста Києва

Ключові слова: підготовка допрофільна, дидактичні умови, профорієнтація

На сучасному етапі важливим напрямом модернізації освіти в Україні є підготовка випускників шкіл до життя в умовах ринкової економіки. Одним з важливих шляхів реалізації цієї ідеї є профільне навчання, яке сприяє професійному самовизначенню особистості.

Процес профільного навчання передбачає допрофільну підготовку і безпосереднє профільне навчання. Обидва етапи однаково важливі: перший (до профільна підготовка) спрямований на вибір учнем подальшого напрямку освіти, другий (профільне навчання) — на вибір професійної діяльності. Тобто якщо в старшій школі учнів підводять до самовизначення майбутньої професії, то в основній школі відбувається попереднє визначення напрямку подальшої навчальної діяльності. Тому основною метою допрофільної підготовки є формування у школярів здатності робити свідомий вибір профілю навчання, який відповідає їх здібностям та інтересам.

У підлітковому віці учні мають ще недостатню базу знань з основних шкільних предметів, а тому без допомоги дорослих не можуть остаточно з'ясувати для себе, які з навчальних предметів їм більше подобаються. Бракує їм і знань про світ професій. У них ще не сформовано уявлення про свої психофізіологічні якості, відсутнє уміння адекватно оцінювати свої нахили та можливості й співвідносити їх з вимогами, які висуває професія. Розв'язанню цих проблем насамперед і має слугувати допрофільна підготовка.

У процесі педагогічного експерименту з'ясувалось, що для оптимального самовизначення учнів загальноосвітнього навчального закладу щодо профільного навчання, а згодом і професійного самовизначення, необхідно проводити відповідну роботу у чотири етапи:

- I — підготовчий (пропедевтичний) етап (1–7-й кл.);
- II — допрофільна підготовка (8–9-й кл.);
- III — профільне навчання (10–11-й кл.);
- IV — постпрофільний, етап соціалізації випускників (1–2 роки моніторингу професійного становлення випускників).

При чому IV етап допомагає проаналізувати доцільність та оптимальність проведеної роботи, та у разі необхідності внести корективи.

У ході дослідження ми дійшли висновку, що серед загальних дидактичних принципів у допрофільній підготовці домінуючими є такі:

- індивідуалізація;
- гуманізація;
- науковість;
- креативність;
- зв'язок з життям;
- спрямування особистості на профільне та професійне самовизначення.

Стадії пропедевтичного стану

Оскільки темою нашого дослідження були дидактичні умови саме допрофільної підготовки, то роботу з учнями на пропедевтичному етапі та етапі допрофільної підготовки ми розподілили на стадії (підетапи) відповідно до вікових психолого-педагогічних особливостей учнів. Зокрема на підготовчому етапі виокремлюємо три стадії:

- I — ознайомчо-розвивальна (початкова школа);
- II — аналітично-діагностична (5–6-й кл.);
- III — орієнтаційно-прогностична (7-й кл.).

Ознайомчо-розвивальна стадія

Психологічними особливостями учнів початкової школи є поступова зміна обов'язкової ігрової діяльності на навчальну, яка стає обов'язковою; перевага фантазійних уявлень про майбутню професію, наприклад, «мрію стати чаклуном», тобто без урахування власних реальних можливостей, потреб і умов роботи.

У цей період має відбуватись реалізація позитивних природних задатків до малювання, ліплення, конструювання, рухової діяльності (танців, спорту тощо). Тому на цій стадії ми радили спрямовувати діяльність вчителя на створення умов, адекватних специфічним здібностям кожного учня, забезпечення розвитку творчої особистості, виявлення заростків здібностей, нахилів, обдарувань, уподобань, паралельно ознайомлювати з відповідними професіями: художника, скульптора, конструктора, актора тощо.

Аналітично-діагностична стадія

Найбільш яскравими **психологічними особливостями учнів 5–6-х класів є** нестійкість інтересів, ситуативна мотивація вибору, «пошуки себе» у різних сферах діяльності, потреба у самоствердженні, піднесення пізнавальної активності. Тому в цей період учні відвідують багато гуртків, секцій, виявляють підвищену цікавість до професій певного напрямку за предметом праці (за Є. Клімовим).

На цій стадії діяльність вчителів ми спрямовували на розширення кола пізнавальних інтересів учнів та заохочення їх позитивних зусиль, проводили діагностування генетично закладених здібностей, аналіз інтересів, мотиваційних потреб, прагнули спрямувати особистість учня на вибір профілю навчання, створити для кожного ситуацію успіху.

У цей період проводилися диференційовано-діагностичне опитування, аналітико-діагностичні бесіди, експертний аналіз навчальної та пізнавальної діяльності, надавалась допомога у визначенні домінуючих інтересів. На цій стадії відбувалось «націлювання» учнів на різні професії під впливом вибраних учнями елективів, гуртків і факультативів.

Орієнтаційно-прогностична стадія

У навчальній діяльності учнів 7-го класу зазвичай домінує міжособистісне спілкування, пошуки істини в дискусіях, пошуки сфери прикладання професійних інтересів. За результатами психолого-діагностичного моніторингу під впливом педагогічного колективу відбувалось інтенсивне формування «Я-концепції» учнів цієї вікової групи, спостері-

галося їх самоствердження в соціумі, більш чітка мотивація вчинків, ставали більш помітними здібності, відбувалось усвідомлення та співставлення власних здібностей з вимогами бажаної професії.

У цей період діяльність вчителів було спрямовано на подальше вивчення індивідуальних особливостей учнів з метою прогнозування професійного самовизначення, «відкриття таланту», попередження фактів помилкового вибору профілю навчання та майбутньої професії. Ознайомлення з напрямками професійної діяльності та відповідними професіями відбувалось під час екскурсій, відвідування секцій, гуртків, студій.

Стадії допрофільної підготовки

Основна ж робота щодо формування готовності до вибору профілю навчання відбувалась на етапі допрофільної підготовки (8–9-й кл.). Його ми умовно поділили на дві стадії: *рефлексивно-підготовчу* (8-й кл.) та *профільного самовизначення* (9-й кл.).

Рефлексивно-підготовча стадія

На рефлексивно-підготовчій стадії, на думку психологів, за учнями 8-х класів спостерігалось:

- більш яскраво виражена рефлексія;
- усвідомлення власних дій і мотивів своїх вчинків;
- прагнення до самостійності;
- формування та розвиток професійної свідомості.

У цей період в учнів домінують роздуми щодо вибору професії, рефлексія, сумніви, виникає потреба у порадах.

Види навчальної діяльності відповідають вибору змісту варіативних курсів та факультативів. У цей час за нашою порадою діяльність вчителів була спрямована на спонукання учнів до рефлексії, проводилась активна пропедевтична підготовка щодо вибору профілю навчання. Зміст, форми і методи, які застосовувались на курсах, факультативах, секціях, гуртках, спонукали учнів до розмірковування над вибором спочатку профілю навчання, а згодом і професії відповідно до комплексу понять «хочу» – «можу» – «маю» – «треба».

Стадія профільного самовизначення

На стадії профільного самовизначення за результатами психолого-діагностичного моніторингу відбувалась більш чітка диференціація пізнавальних здібностей і «м'якої» (непримусової, поступової) профілізації навчання, формування особистісного сенсу вибору видів діяльності, ускладнення структури професійних мотивів, поява ієрархії потреб, інтересів і уподобань, прояв самостійності в розширенні знань, які особливо цікавлять школярів, формування професійних намірів.

До домінуючих видів навчальної діяльності учнів у цей період, за нашими спостереженнями, відносяться:

- самостійний пошук інформації, що цікавить учня;
- накопичення умінь самостійного розширення знань;
- посилення усвідомленого інтересу до певних навчальних предметів і відповідних галузей науки, техніки, мистецтва.

Діяльність учителя у цей час ми спрямовували на використання ситуацій впливу на систему мотивації профільного самовизначення. Ознайомлення з напрямками професійної діяльності відбувалось в основному за рахунок удосконалення інваріантного компонента змісту навчання та створення його варіативного компонента — організація пропедевтичних, предметних, міжпредметних та орієнтувальних курсів за вибором, визначення інноваційних форм і методів навчання (дебатів, наукових експедицій, тренінгів, модераторських семінарів, винахідництва тощо). У цей період учителі створювали стимулюючі умови для розвитку стійкого інтересу учнів до певних галузей знань, аби полегшити вибір профільних предметів.

Дидактичні умови допрофільної підготовки

Розглянемо дидактичні умови, за яких реалізовувались психолого-дидактичні засади допрофільної підготовки. До таких умов ми віднесли:

- а) розроблення змістового аспекту навчання;
- б) психологічний супровід учнів і батьків у процесі допрофільної підготовки;
- в) педагогічну підтримку учнів і батьків з питань вибору профілю навчання;
- г) інформаційне забезпечення процесу допрофільної підготовки.

Розроблення
змістового аспекту
навчання

Диференціацію змісту допрофільної підготовки ми здійснювали у двох напрямках:

- а) удосконалення профорієнтаційного інформування під час вивчення основних навчальних предметів (інваріантний компонент);
- б) розроблення змісту професійно спрямованих курсів за вибором (елективів) — варіативний компонент для учнів 8–9-х класів.

Удосконалення змісту курсів основних навчальних предметів ми проводили не лише у 8–9-х класах, але й на підготовчому етапі. Зокрема у початковій школі були розроблені сюжети розмальовок професійно спрямованого змісту (праця механізаторів у полі, лікарів у лікарні тощо). У 5–6-х класах, наприклад, учні вели словники професій, дізнаючись не лише про правопис їх назв, але й про характер праці людей певних професій; у 7–8-х класах були проведені тематичні короткотривалі (6–8 год) додаткові курси з метою зацікавлення і поглиблення знань з навчального предмету. Наприклад, «Цікава математика» для учнів 6–7-х класів, «Мова моя калинова» — для учнів 7-х класів, «Україна — моя країна» — для учнів 8-х класів тощо.

На етапі допрофільної підготовки (8–9-й класи) удосконалення змісту курсів навчальних предметів (інваріантний компонент) здійснювалось за рахунок:

- а) професійно спрямованої додаткової інформації;
- б) завдань для самостійної роботи учнів;
- в) завдань з проблемним підходом;
- г) проектних завдань.

Для реалізації можливостей варіативного компонента змісту навчання — професійно спрямованих елективних курсів — ми розробили дидактичні вимоги щодо їх створення та шляхи їх втілення в практику роботи гімназії. Визначили типи елективних курсів: пропедевтичні, предметні, міжпредметні, орієнтувальні. Сьогодні у гімназії викладають, зокрема, такі елективні курси: «Історія українського козацтва» (8-й клас), «Славені сторінки історії України» (9-й клас), «Сходознавство» (8–9-й класи), «Корисні копальні рідного краю» (8–9-й класи).

Саме завдяки впливу школи (психологічної та педагогічної підтримки учнів) 90% випускників 9-х класів визначились з вибором подальшого профілю навчання

Аналіз ефективності засвоєння удосконаленого змісту навчання та його

вплив на вибір учнями подальшого профілю навчання засвідчив підвищення інтересу учнів до відповідних навчальних предметів, їх зацікавленість професіями, де потрібні набуті у гімназії знання.

Окремо ми досліджували вплив курсів за вибором на ознайомчу, розвивальну, мотиваційну функції навчання, аналізували успішність учнів з обраних елективних курсів. Результати засвідчили, що інтерес учнів до навчання підвищився, оскільки після закінчення 8-го класу вони просили продовжити викладання відповідних курсів і в 9-му класі. Учні з власної ініціативи відшукували додаткову інформацію в літературі та інтернеті з професійних проблем, які їх зацікавили. Наприкінці

9-го класу 90% учнів (проти 49% на констатувальному етапі експерименту) визначились з вибором профілю навчання. Отже, орієнтація не лише на когнітивний і операційний компоненти у навчанні, але й на мотиваційно-орієнтаційний та креативний компоненти («знаю не лише як, але й чому і навіщо») сприяє профільному і професійному самовизначенню учнів.

Психологічний супровід учнів та їх батьків

Наступною умовою успішного профільного самовизначення школярів був психологічний супровід учнів і їх батьків у процесі допрофільної підготовки та перевірка ефективності роботи школи у цьому напрямі. З цією метою психологічною службою школи та класними керівниками щорічно в динаміці проводилась психодіагностика інтересів, нахилів, здібностей, прагнень та можливостей учнів.

Ми проводили також профдіагностику учнів, яка включала:

- психомедичну діагностику для вибору певного профілю;
- індивідуальне консультування щодо обмежень у виборі подальшої сфери діяльності;
- проведення ще на підготовчому етапі до допрофільної підготовки серії проб за предметом праці (за Є. Клімовим) та виявлення вектора самовизначення за схемою «хочу» – «можу» – «маю» – «треба».

Психологічним супроводом допрофільної підготовки стали також розроблення й апробація **навчальної програми для учнів 8–9-х класів «Пізнай себе»** (70 год). Цю програму було призначено для з'ясування впливу профілізації на когнітивну й особистісну сфери учнів, здійснення допомоги у визначенні інтересів і виборі профілю навчання, допомоги вчителям у доборі методів навчання залежно від домінуючої стратегії переробки і сприйняття інформації: лівокульової з фізико-математичним складом розуму, правокульової з образним, гуманітарним мисленням та рівністю обох півкуль мозку в учнів природничого профілю.

З боку психологів, класних керівників і вчителів-предметників здійснювалось психологічне забезпечення школярів, батьків надавалась інформація про потенційні можливості та здібності учнів. Двічі на місяць проводилися психологічні консультації для сімей щодо напрямку подальшої навчальної діяльності учнів.

Спільними зусиллями психологічної служби школи та вчителів поступово здійснювалось формування в учнів мотивації до самовизначення, самовдосконалення, бачення ними своїх професійних перспектив. Ефективність впливу психологічного супроводу на процес самовизначення особистості на етапі вибору профілю навчання перевірялась методами спостереження, бесід з учнями та батьками, анкетування учнів. Результати перевірки засвідчили високу ефективність психологічного супроводу допрофільної підготовки учнів, полегшення їх вибору профілю навчання.

Педагогічна підтримка допрофільної підготовки

Наступною дидактичною умовою ефективної організації допрофільної підготовки стала педагогічна підтримка. Вона полягала у залученні учнів до пошукової діяльності, виконанні нестандартних творчих дій з предметом праці (за Є. Клімовим), у розробленні різнорівневих завдань із залученням аксіологічних знань, виборі адекватних форм, методів і засобів навчання залежно від індивідуальних особливостей учнів, їх домінуючих способів діяльності, відбувалось демонстрування технічних об'єктів і прийомів роботи.

З боку адміністрації школи спостерігалось максимальне використання педагогічного потенціалу для підвищення конкурентоспроможності учнів: проектування їх освітніх траєкторій, опанування ними проектно-дослідницьких і комунікативних методів, оформлення учнями власних портфоліо. Протягом усього навчального процесу проводились консультативні бесіди з учнями та батьками,

здійснювалось формування здатності учнів до вибору сфери професійних інтересів.

Ефективність педагогічної допомоги у профільному самовизначенні учнів і продовженні освіти перевірялась у процесі спостережень за ходом допрофільної підготовки, бесід з учнями, вчителями, батьками. І учні, і батьки схвально ставились до педагогічної підтримки підлітків у процесі допрофільної підготовки, формуванні готовності до свідомого вибору профілю навчання. Саме завдяки впливу школи (психологічної та педагогічної підтримки учнів) 90% випускників 9-х класів визначились з вибором профілю навчання.

Інформаційне забезпечення допрофільної підготовки

Важливою дидактичною умовою ефективно організації допрофільної підготовки є її інформаційне забезпечення. Воно передбачає наявність інформаційних стендів, сайтів, буклетів, листівок, газет тощо. З цією метою в гімназії було оформлено кабінет допрофільної підготовки, профільного навчання та профорієнтації та організовано на його базі роботу Центру допрофільної підготовки (*далі* — Центр). Кабінет оснащено комп'ютерами, відповідною інформативною базою, стендами з ін-

формацією про шкільні профілі навчання та профільні предмети в кожному з них. У Центрі постійно чергує психолог і вчитель, які проводять консультації для учнів і батьків.

У процесі орієнтування учнів на вибір профілю

За результатами анкетування на запитання «Яка з вищезазначених дидактичних умов найбільше вплинула на вибір профілю навчання?» відповіді розподілились таким чином: зміст навчання (переважно курси за вибором) — 26%, психологічний супровід — 24%, педагогічна підтримка — 20%, інформаційне забезпечення — 25% (решта учнів (5%) не дали відповіді)

навчання ми намагались сформувати в них позитивне ставлення до наукової творчості, надавали інформацію про професійно-технічні та вищі навчальні заклади, установи додаткової освіти, що надають бажані професії, та підприємства, на яких ці професії затребувані.

Ми визначили варіанти мережевої взаємодії з питань профорієнтації і склали угоди про співпрацю з деякими навчальними закладами та установами (наприклад, з регіональним центром зайнятості населення, закладами додаткової освіти для проведення відеоконференцій, зустрічей тощо).

Залучення батьків до співпраці з питань профорієнтації учнів

У діяльності з реалізації заходів допрофільної підготовки ми залучали батьківську раду для допомоги в організації та функціонуванні орієнтувальних курсів за вибором, проведення екскурсій, конкурсів, експедицій профорієнтаційного спрямування.

За результатами співбесід, анкетування учнів ми дійшли висновку, що інформаційне забезпечення впливає на процес профільного самовизначення учнів основної школи. За результатами анкетування на запитання «Яка з вищезазначених дидактичних умов найбільше вплинула на вибір профілю навчання?» відповіді розподілились таким чином: зміст навчання (переважно курси за вибором) — 26%, психологічний супровід — 24%, педагогічна підтримка — 20%, інформаційне забезпечення — 25% (решта учнів — 5% не дали відповіді). Одержані дані свідчать про те, що всі зазначені дидактичні умови учні визнають приблизно однаковими за їх вагомістю для профільного самовизначення.

Отже, визначені нами дидактичні умови організації допрофільної підготовки мають застосовуватись у комплексі. Лише у цьому випадку майже всі учні (95%) основної школи на етапі допрофільної підготовки визначаються з вибором подальшого профілю навчання.